

PIR-İ TÜRKİSTAN HOCA AHMED YESEVÎ'DE TASAVVUF DÜŞÜNÇESİ

Hoca Ahmed Yesevî ismi, bugün dünyanın belli bir coğrafyasında, ölümünün üzerinden asırlar geçmiş olmasına rağmen bir bayrak gibi dalgalanmaya devam etmektedir. Orta Asya'da asırlardır maruz kaldığı haşin rüzgarlara, acımasız fırtınalara inançla dayanan bu güzel bayrak, gölgesine Anadolu'muzu almayı da unutmamış. Asrın son çeyreğinde dünyamızın siyasi arenasında olup bitenler, bir anda belki de iletişim dediğimiz olgunun da tesiriyle değişik kültürleri yüz yüze getirmiş bulunmaktadır. Zaman zaman mensubu bulunduğumuz kültürün geçmişini araştırma, inanç sistemimizi, gelenek ve göreneklerimizi şekillendiren, yaşama tarzımızı ve dünya görüşümüzü oluşturan, kaybolmaya yüz tutmuş kültür kaynaklarımızı arayıp bulma, inceleme ihtiyacını duyuyoruz. Bu kaynaklardan biri de Pir-i Türkistan unvanıyla bilinen ve şöhreti günümüze kadar ulaşmış bulunan Hoca Ahmed Yesevî'dir.

Ahmed Yesevî'yi ve Yesevîyye tarikatını sıradan bir tasavvuf hareketi olarak düşünmek, kanaatimce asırlardır küllenmiş bir sosyal realiteyi bütün yönleriyle kuşatamamaktır. Bundan yedi sekiz asır önce Orta Asya'da ortaya çıkmış böyle evrensel bir hareketin toplum üzerinde yapmış olduğu tesirleri tahlil edebilmek demek; bir anlamda günümüz kültürünün dokusunu derinlemesine görebilmek demektir. Asırlar sonra kaybolan bir hazinenin bulunması gibi tekrar bütün ilgi ve dikkatlerin Orta Asya'ya çevrilmesi, yeniden bir takım inceleme ve araştırmaların başlatılması son derece anlamlıdır.

İslamiyet, daha hicretin ikinci asrında eski haline göre önemli sayılabilecek bazı değişiklikler göstermeye başlar. Bunun en büyük nedenlerinden biri de kuşkusuz tasavvuf cereyanı idi. Suriye'de ilk zaviyeyi kuran Kûfe'li Ebû Hâşim'den sonra Süfyân-ı Sevrî, Horasan'lı Bâyezîd-ı Bistâmî, Hallâc-ı Mansur, Cüneyd Bağdâdî değişik fikirlerle ortaya çıktılar. Bunları izleyen Kuşeyrî, Gazali, Suhreverdî, Abdülkâdir Geylânî, bu alanda kendilerine inanıp bağlanan binlerce insan buldular. Eski İran geleneklerinin en yakın takipçilerinden Horasan, İslamiyetin kabulünden sonra tasavvufun başlıca merkezlerinin başında yer alırken, Maverâünnehir bölgesinin de Müslüman oluşuyla tasavvuf cereyanına Türkistan yolu görünmüştü. III. asırda Herat, Nişabur, Merv gibi merkezlerin ardından IV. asırda da Buhara, Semerkand ve Fergana da mutasavvıflarla dolmaya başlamıştı. Ahmed Yesevî'nin ortaya çıkış devirlerinde ise Türk alemi epey uzun bir zamandan beri tasavvuf fikrine alışmış, mutasavvıfların menkıbe ve kerametleri sadece

Yrd. Doç. Dr. Rıdvan CANIM

A.Ü. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi

şehirlerde değil, göçebe Türkler arasında da az çok yayılmış idi (1).

Hoca Ahmed Yesevî, ortaya koydukları ile yüzyıllardır "pîr" unvanıyla anılıyor. Benim kanaatime göre bir tasavvuf terimi olan bu tabiri, Türk insanı asırlardır ilâhî aşk yolculuğunda erişilmesi güç bir zirve, rehber ve önder karşılığında kullanmıştır. Bu terimin bir tarikat şeyhi anlamı dışında, özellikle Ahmed Yesevî için düşünüldüğünde, çok daha evrensel bir boyutu olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

Ahmed Yesevî'nin Yesi şehrinde irşada başladığı sıralarda Türkistan'da, özellikle Yedisu civarında kuvvetli bir İslamlaşma yanında İslam ülkelerinin her tarafına yayılan tasavvuf hareketleri de vardır. Medreselerin yanında kurulan tekkeler, tasavvuf cereyanının merkezleri durumundaydı. Yine bu yıllarda Maverâünnehr'i kendi idaresi altında birleştiren Sultan Sencer vefat etmiş (1157), Harezmsahlara kuvvetli bir İslam devleti haline gelmeye başlamışlardı. Bu uygun şartlar altında Ahmed Yesevî, Taşkent ve Sırderya yöresinde Seyhun'un ötesindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında kuvvetli bir nüfuz sahibi olmuştu. İslamî ilimlere vâkıf olan, Arapça ve Farsça'yı da bilen Ahmed Yesevî'nin, çevresinde toplananlara İslâmın esaslarını, şeriat hükümlerini, tarikatının âdâb ve erkânını öğretmek amacıyla söylediği "hikmet'ler ise, bu büyük insanın maddî olduğu kadar manevî hayatına dair son derece kıymetli bilgileri bize kadar ulaştırmaktadır.

Rivayetlere göre Ahmed Yesevî'nin on iki bini kendi yaşadığı çevrede, doksan dokuz bini de uzak ülkelerde bulunan müridleri ve geleneğe uygun olarak hayatta iken tayin ettiği pek çok halifesi bulunmaktaydı. Mürşidi Şeyh Yusuf Hemedânî gibi Ahmed Yesevî de Hanefî Sünnî bir alimdir. İlmi sağlam, tasavvuf bilgisi de çok güçlüydü. İslâm dinine ve Hz. Peygamber'in sünnetine sıkı sıkıya bağlı olan Ahmed Yesevî'nin şeriat ile tarikatı kolayca telif etmesi, Yesevîliğin Sünnî Türkler arasında süratle yayılıp yerleşmesinin ve daha sonra ortaya çıkan birçok tarikatlara tesir etmesinin başlıca sebebi olmuştur(2). Bu arada yeri gelmişken Ahmed Yesevî'nin Hacı Bektâş-ı Velî ve Sarı Saltuk gibi Anadolu ve Rumeli erenleri ile ilgisinin ise daha çok menkabevî olduğunu, bu konuda bilinenlerin de sadece Evliya Çelebi ve tarihçi Gelibolulu Mustafa Alî'nin naklettiklerinden ibaret olduğunu belirtelim. XIII. yüzyılda Anadolu'da Yesevîliğin izleri görülmekle beraber bu tarikatın zamanla özellikle

Haydarîlik ve Bektâşîlik tarikatı içerisinde kaybolup gittiğini söylemek mümkündür (3).

Bir inanç sistemi ve yaşama biçimi olarak Yesevîyye tarikatının temelinde iki şey bulunmaktaydı. Bunlar; "ilim ve hikmet" ile "Hanefî fıkhı"dır. İki kategoride ele alınabilecek bu hususlar; hakikaten ismiyle müsemma olan Hoca Ahmed Yesevî tarafından marifet ve şeriat isimleri ile "tasavvuf bayrağı altında bir araya getirilmiştir. Yesevîlik; her şeyden önce son derece olumsuz şartlar içerisinde doğdu. Manihaizm, Mazdakîlik ve Zerdüştlük gibi farklı inançların yoğun biçimde ilgi gördüğü bir zeminde 'İslâm' adıyla ortaya çıktı.(4) Tahmin edilebileceği gibi İslam dininin sonraki asırlarda insanların her zaman birbirlerine karşı gösterilmesini öngördüğü hoşgörüyü de pek göremedi. Yesi'liler tarafından otuz yıl süreyle taşlanan, horlanan, iftiralara maruz kalan hatta bu yüzden oğlu öldürülen(5) gönüller sultanı bu büyük insan Ahmed Yesevî, buna rağmen mücadelesinden dönmedi. İslamiyet'e yeni girmiş olan ve büyük çoğunluğu okuma yazma bilmeyen göçebe Türkler arasında bu dinin yerleşmesi ve yayılması için, İslam dinini o insanların anlayabileceği şekilde ve seviyede anlatmayı başarmıştır. Çok sade bir Türkçe ile ve Türklerin hiç yabancı olmadığı millî şiir vezni ile, hece vezni ile "hikmet'lerini yazmıştır. Yani, onlara bu yeni dinin inanç ve ibadetle ilgili esaslarını kendi dilleri ile anlatmıştır. Hoca Ahmed Yesevî'nin anlaşılmasında ve yüzyıllarca bütün Türklerin gönüllerinde taht kurmasında bu anlatım biçiminin çok büyük payı vardır. Diğer taraftan o, sade deyişleri ile İslamiyet'i tanıtır ve yayarken bu dinin iyiyi, güzeli, doğruluğu, iyi insan olmayı, özellikle insanları her şeyden önce insan oldukları için sevmeyi, insanlara iyilik yapmayı ve onlara her bakımdan faydalı olmayı telkin eden esaslarını anlatmaya önem vermiştir (6).

Bütün tarikatlarda olduğu gibi Yesevîyye tarikatı sâlikleri için de uyulması gereken bir âdâb vardı. Ana hatları itibarıyla diğer tasavvuf mesleklerinden pek farkı olmayan ancak ayrıntılardaki bazı özellikler bakımından dikkate değer esaslar şunlardı: Her şeyden önce mürid, hiç kimseyi şeyhinden üstün görmemeli, mutlak bir teslimiyet içerisinde olmalıdır. Mürid zeki, uyanık ve dikkatli olmalı, şeyhinin bütün işaretlerini anlamalı, şeyhinin bütün sözlerinden ve işlerinden razı olmalıdır. Yine mürid hocasının kendisine verdiği görevleri büyük bir ağırbaşlılıkla yerine getirmeli, ağırdan almamalı, isteksizlik, gevşeklik göstermemeli, bütün bunların şeyhinin rızasızlığına

sebepler olabileceğini bilmelidir. Mürid, sözünde sadık, sağlam ve güvenilir olmalı, hocasının büyüklüğü konusunda hiç bir zaman şüpheye düşmemelidir. Mürid, hocasına ait özel birtakım sırları saklamayı bilmeli, bunları olur olmaz yerlerde ifşa etmekten şiddetle sakınmalıdır (7).

Ahmed Yesevî'nin söylediği hikmetlerin her biri gerçekten bütün insanlık için saadet ve mutluluğun sırrını taşımaktadır. Ahmed Yesevî'ye göre hakiki bir sâfinin riyazet ve mücahedeye alışması, yeme içme nimetinden, halvet, şehvet ve işretten uzak kalması lazımdır. Yesevî'ye tarikatında halvetin özel bir yeri vardır. Halvet esnasında nefse ve şeytana ait hazlar yanıp mahvolur (8). Aslında şeriat ile tarikat birbirinden ayrı şeyler değildir.

*Kul Hâce Ahmed kırka girdin kır nefsini
Burada ağlayıp ahirette temizle kendini
İman postu şeriatıdır, tarikat bil esasını
Tarikata giren Hak 'tan nasîb aldı dostlar*

Şeriata dayanmayan tarikat bâtıldır, imanın postu şeriat, içi ve özü ise tarikatdır. Aslında bu anlayış sadece Yesevî hazretlerine mahsus olmayıp bu devir sâfililerinin çoğunda bulunmaktadır.(9)

*Tarikata şeriatızsız girenlerin
Şeytan gelip imanını alır imiş
İşbu yolu pirsiz dâvâ kılanları
Şaşkın olup ara yolda kalır imiş*

Ahmed Yesevî hazretleri herkese iyilik eder, hiç kimse kendisinde rahatsız olacak bir hal göremezdi. Bütün insanların dünya ahret saadeti ve rahatları için gayret ederdi. Dergahı fakir ve yoksullar, yetim ve çaresizler için sığınak yeriydi. Allah'ın rızasını kazanmanın yollarının başında insanların rızasını kazanmak gelir. İnsan ancak bu şekilde Allah'ın yakın dostlarından olabilir.

*Nerde görsen gönli kırık, merhem ol sen
Öyle mazlum yolda kalsa hemdem ol sen
Mahşer günü dergâhına mahrem ol sen
Ben sen diyen kimselerden geçtim işte*

Kâfir bile olsa hiç kimsenin kalbinin kırılmasını istemezdi. Bunun Allahü Teâlâyı incitmek anlamına geldiğini de her zaman söylerdi. Şeriatın ayrılanlar, haksızlık yapıp zulmeden idareciler, sonunda hesap günü çok zor durumda kalacaklardır.

*Molla müftü bolganlar yatgan fetvâ
birgenler
Akı kara kılanlar ol tamugga girmişler
Rüşvet alan hâkimler haram alıp yigenler
Öz parmağın dişleben korkup turup
kalmışlar*

"Molla müftü olanlar yalan fetva verenler, akı kara kılanlar cehenneme girmişler, rüşvet alan hâkimler, haram alıp yiyenler, parmağını dişleyip korkup durup kalmışlar "

Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerim'in önemli bir bölümü peygamber kıssalarını ihtiva eder. Eski kavimlerin durumu anlatılarak insanların bunlardan ibret almaları istenir. Aynı hatalara düşmemeleri hususunda insanlar ikaz edilir. Ahmed Yesevî Kur'ân'ı rehber kabul eden bir sâfi olduğu için hikmetlerinde sık sık bunu dile getirir.

*Zekeriyyâ gibi başıma bıçkı koysam
Eyyüp gibi hem tenime kurtlar sakam
Mûsâ gibi Tür dağında tâat kalsam
Bu iş ile ya Rab seni bulur muyum ?*

*Yunus gibi deniz içinde balık olsam
Yusuf gibi kuyu içinde vatan tutsam
Yakup gibi Yusuf için çok ağlasam
Bu iş ile yâ Rab seni bulur muyum?*

Kur'ân-ı Kerim, yüce Allah'ın yolunda mücadele edenlerin, insanları iyiye, güzel, doğruya çağırınların Allah'a iman edenlerin mükafatlandıracağını müjdeler. Bu yol aşk yoludur, ama çetin bir yoldur.

*Aşık değil sevdiğine can vermese
Köylü değil çapa yapıp nan vermese
Burada ağlayıp ahirette can vermese
Yolda kalır Hûdâ lûtfunu alan yok*

*Seherde erken kalkıp kanlar yut sen
Pir-i muğan eteğini muhkem tut sen
Hakka âşık olsan eğer candan geç sen
Candan geçen gerçek âşık üryân olur*

Bu yol zorluklarla dolu, sonu ölüme kadar varabilen bir yoldur. Ama yüce Allah'ı seven bunlara katlanır. Aşk insan ölüme götürebilir ama âşık bundan korkmaz. Çünkü mükafatı büyüktür. Hz. İbrahim bunun en güzel örneğidir. Ahmed Yesevî bunu da şöyle dile getirir.

*Allah diyerek ateşe girdi Halîlullah
O ateşi bostan kıldı görün Allah
Baş eğerek ağlayıp dedi şey 'en lillâh
Fakir miskin ateşte ne diye hevâ kılsın*

İnsanlar kusurdan uzak değildir. Zaman zaman hata yaparlar, günah işlerler. Böylece iyiyi ve güzeli emreden yüce Allah'ın emrine muhalif davranışta bulunmuş olabilirler. Bundan derhal tevbe etmeleri gerekir. Allah tevbeleri kabul edendir.

*Cennet mülkünü anlayan kullar tevbe kılsın
Tevbe kılıp huzuruna yakın olsun
Huri, köşkler, gülman, vildân hizmet kılsın
Türlü türlü giydiği şeref hilatı var (10).*

İnsan, Allah'ın sevdiği bir kul olmak isterse bu yolda zahmet ve sıkıntı çekmeli, birtakım zorluklara katlanmalı, nefisini yere vurabilmeli ve her türlü fedâkârlıktan çekinmemelidir.

*Gece yatmayıp uykusunu haram kılsa
Kalp zikrini sır zikrini tamam kılsa
Bin bir adımı tesbih edip dile alsın
Kul ne diye dergahında hâtâ kılsın*

Her yerde olduğu gibi zâlimlerin, yetim hakkı yiyenlerin mahşer gününde hesaplarının çok çetin olacağı kesindir.

*Zâlim olup zulmeden yetim gönlin ağrıdan
Kara yüzlü mahşerde kolunu arkada gördüm*

Tasavvufi remzleri anlamak herkesin harcı olmadığı gibi bunu söyleyen Hak âşıkları da çok zahmetler, sıkıntılar çekmişlerdir.

*Bilmediler mollalar Ene 'l-Hakk'ın mânâsın
Kâl ehline hât ilmin Hak görmedi münâsip*

Ana hatları ile Ahmed Yesevî'de tasavvuf düşüncesini ele aldığımız bu çalışmada sözlerimizi yine sesi asırların ötesinden bize kadar ulaşan bu büyük insanın dizeleriyle bağlayalım.

*Ey mü 'minler tâât kılıp dayanmayın
Emânettir aziz câna inanmayın
Haram mekruh yığılmış mala güvenmeyin
Mallarını karış adlı yılan kılar*

*Bu dünyaya bina koyan Kârûn hani
Dâvâ kılan Fir'avn ile Hâmân hani
Vâmuk Azrâ Ferhad Şîrî, n Mecnûn hani
Kalır eylese bir lâfızada yeksân kul*

DİPNOTLAR

1. Fuat KÖPRÜLÜ, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 1976. s, 14
2. Kemal ERARSLAN, **Türkiye Diyanet Vakfı İ. A.**, Cilt. 2. s. 160-161
3. Yaşar OCAK, "Anadolu Süflüğünde Ahmed-i Yesevî ve Yesevilik." **Türk Dili** Aylık Dil Dergisi Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayısı, Sayı: 504 Aralık 1993, s. 585-586
4. Aşirbek Kurbanoğlu MÜMİNOV, "Yesevîyye Tarikatının Doğuşu Hakkında", Çev. Aşur Özdemir. **Yedi İklim. Sanat Kültür Edebiyat Dergisi**. Beşinci Cilt. 5, Sayı: 42 Eylül 1993. s. 10-13.
5. Aşirbek Kurbanoğlu MÜMİNOV, **a.g.e.** s. 12.
6. Reşat GENÇ, "Türklerde Dini Tolerans ve Hoca Ahmed Yesevî". **Türk Dili** Aylık Dil Dergisi. Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayısı. Sayı:504 Aralık 1993, s. 565-566.
7. Fuat KÖPRÜLÜ, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**. Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 1976. s. 98.
8. Fuat KÖPRÜLÜ, **a.g.e.** s. 102-103.
9. **Ahmed Yesevî. Divan-ı Hikmetten Seçmeler**. Haz: Kemal Erarslan. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 1983. s. 37.
10. Hayrani ALTINTAŞ, "Ahmed Yesevî Düşüncesinin Kur'ani Kaynakları". **Türk Dili** Aylık Dil Dergisi, Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayısı. Aralık 1993, s. 609.